

Jednou jeden čacký muž si usmyslil, že lidé se ve vodě topí jen proto, že je posedla *myšlenka tíže*. Kdyby tuto myšlenku vypudili z mysli, na příklad tím, že by ji prohlásili za pověru, za náboženskou představu, pak by byli povzneseni nad jakékoli nebezpečí utonutí. Po celý život potíral ilusi tíže, o jejichž škodlivých následcích mu každá statistika podávala nové a četné důkazy. Tento čacký muž byl typem nového německého revolučního filosofa.

První část

FEUERBACH

PROTIKLAD MATERIALISTICKÉHO
A IDEALISTICKÉHO NAZÍRÁNÍ

(Úvod)

Napsáno v Bruselu od září 1845 do poloviny října 1846.

Nedokončeno

právě tak, jako je starohegelovci prohlašují za pravé svazky lidské společnosti, rozumí se samo sebou, že mladohegelovci budou také bojovat jen proti těmto ilusím vědomí. Protože podle jejich fantasie veškeré vztahy lidí, všechno jejich konání a působení, jejich okovy a omezení jsou plodem jejich vědomí, vznášejí mladohegelovci naprosto důsledně na lidi morální požadavek, aby zaměnili své nynější vědomí za vědomí lidské, kritické nebo egoistické, a tak rozbili své okovy.

Tento požadavek změnit vědomí není nakonec nic jiného než požadavek jinak interpretovat to, co existuje, t. j. uznat to na základě jiné interpretace. Mladohegelovští ideologové jsou přes své rádobý „světoborné“ fráze největšími konservativci. Nejmladší z nich našli správný výraz pro svou činnost, tvrdí-li, že bojují jenom proti „frázím“. Jenomže zapomínají, že sami nastavějí proti těmto frázím zase nic než fráze a že vůbec nebojují proti skutečnému existujícímu světu, jestliže bojují jen proti frázím tohoto světa. Jedinými výsledky, jichž mohla tato filosofická kritika dosáhnout, bylo to, že objasnila, a to ještě jednostranně, několik okolností z náboženské historie křesťanství: všechna jejich ostatní tvrzení jsou jen další příkrasy nároku, že těmito nevýznamnými výklady učinili světodějné objevy.

Žádnému z těchto filosofů nenapadlo ptát se po souvislosti německé filosofie s německou skutečností, po souvislosti jejich kritiky s jejich vlastním materiálním prostředím.

*

Předpoklady, kterými začínáme, nejsou libovolné, nejsou to dogmata; jsou to skutečné předpoklady, od kterých lze abstrahovat jen ve fantasii. Jsou to sku-

1. otázka - co je to člověk?

tečná individua, jejich činnost a materiální podmínky jejich života, a to jak ty, které tu byly již před nimi, tak i ty, které vytvořila vlastní činností. Tyto předpoklady lze tedy konstatovat čistě empiricky.

Prvním předpokladem veškerých lidských dějin je ovšem existence živých lidských individuí. První skutečností, kterou je třeba konstatovat, je tělesná organizace těchto individuí a jejich vztah k ostatní přírodě, který je tím určen. Nemůžeme se tu ovšem zabývat ani fyzickými vlastnostmi lidí, ani přírodními podmínkami, geologickými, oro-hydrografickými,⁵ klimatickými a jinými poměry, které tu byly již před lidmi. Veškerý dějepis musí vycházet z těchto přírodních základů a z toho, jak je lidé svou činností v průběhu dějin měnili.

Za znak, kterým se člověk odlišuje od zvířete, lze stanovit vědomí, náboženství nebo cokoli jiného. Lidé sami se však začnou odlišovat od zvířat, jakmile začnou vyrábět prostředky k svému životu, což je krok, který je podmíněn jejich tělesnou organizací. Tím, že lidé produkuje své životní prostředky, produkuje nepřímo i svůj materiální život.

Způsob, jakým lidé vyrábějí své životní prostředky, závisí především na tom, jaké jsou životní prostředky, které tu už byly hotové a které lidé musí reprodukovat. Tento způsob výroby je třeba zkoumat nejen po té stránce, že je reprodukcí fyzické existence individuí. Výroba je spíše již určitým druhem činnosti těchto individuí, určitou formou jejich životního projevu, určitým způsobem jejich života. Jakým způsobem individua projevují svůj život, taková i jsou. To, čím jsou, spadá tedy vjedno s jejich výrobou, a to jak s tím, co vyrábějí, tak také s tím, jak to vyrábějí. Čím tedy individua jsou, to závisí na materiálních podmínkách jejich výroby.

5
Tato výroba začíná teprve s rozmnnožením obyvatelstva. Předpokládá zase už vzájemný styk individuí mezi sebou. Forma tohoto styku je opět podmíněna výrobou.

6
Vzájemné vztahy mezi různými národy závisí na tom, do jaké míry každý z nich rozvinul své výrobní síly, kam až dospěl v dělbě práce a ve vnitřním styku. Tato zásada se všeobecně uznává. Avšak nejen vztah jednoho národa k druhému, nýbrž i přímo celé vnitřní uspořádání tohoto národa závisí na stupni vývoje jeho výroby a jeho vnitřního i vnějšího styku. Do jaké míry jsou rozvinuty výrobní síly nějakého národa, to ukazuje nejnázorněji stupeň, kam až u něho dospěla dělba práce. Každá nová výrobní síla, pokud není jen kvantitativním rozšířením již známých výrobních sil (na příklad zornění noviny), přináší s sebou další rozvoj dělby práce.

5
Dělba práce uvnitř národa způsobuje nejprve oddělení průmyslové a obchodní práce od práce zemědělské, a tím odluku města od venkova a rozpor zájmů mezi městem a venkovem. Její další vývoj vede k odloučení obchodní práce od práce průmyslové. Současně se vyvíjejí uvnitř těchto různých odvětví dělbu práce další různá pododvětví z individuí, která pracují společně na určitém díle. Vzájemné postavení těchto jednotlivých pododvětví je podmíněno způsobem, jak se provádí zemědělská, průmyslová a obchodní práce (patriarchalismus, otroctví, stavy, třídy). Tytéž vztahy se objevují při vyvinutějším styku ve vzájemném poměru mezi různými národy.

19
Různé stupně ve vývoji dělby práce jsou zároveň různými formami vlastnictví; to znamená: stupeň dělby práce určuje po každé také vzájemné vztahy individuí, pokud jde o materiál, nástroje a výrobek práce.

19
První formou vlastnictví je vlastnictví kmenové.

1890-1900
Odpovídá nevyvinutému stupni výroby, kdy se národ živí honbou a rybolovem, chovem dobytka nebo leda ještě zemědělstvím. V tomto posledním případě to předpokládá velké množství neobdělané půdy. Na tomto stupni je dělba práce ještě velmi málo vyvinuta a je vlastně jen dalším rozšířením samostatné dělby práce, jak se vyvinula v rodině. Členění společnosti je tedy pouze rozšířením rodiny: patriarchální náčelníci kmene, pod nimi příslušníci kmene a nakonec otroci. Otroctví, jež existuje v rodině vskrytu, vyvíjí se teprve postupně s růstem počtu obyvatelstva a potřeb a s rozšířením vnějšího styku, a to jak válkou, tak směnným obchodem.

2
Druhou formou vlastnictví je antické vlastnictví obce a státu,⁷ které vzniká zejména spojením několika kmenů, ať už smlouvou nebo dobytím, v jedno město, při čemž otroctví zůstává zachováno. Vedle vlastnictví obce vyvíjí se již i soukromé vlastnictví movitostí a později také nemovitostí, avšak jako abnormální forma, podřízená vlastnictví obce. Občané státu mají moc nad svými pracujícími otroky jen ve své pospolitosti a již proto jsou vázáni na formu vlastnictví obce. Je to společné soukromé vlastnictví aktivních státních občanů, které otroctví nutí zachovávat tuto přirozeně vzniklou formu sdružení. Proto celá skladba společnosti spočívající na tomto základě a s ní i moc lidu upadá v stejné míře, v jaké se rozvíjí zejména nemovitě soukromé vlastnictví. Dělba práce je tu již více rozvinuta. Setkáváme se již s protikladem mezi městem a venkovem, později s protikladem mezi státy, které představují městské zájmy, a státy, které představují zájmy venkovské, a uvnitř měst s protikladem mezi průmyslem a námořním obchodem. Třídní vztah mezi měšťany a otroky je tu plně vytvořen.

Celému tomuto pojetí dějin jako by odporovala skutečnost dobývání. Doposud byla v násilí, válce, loupení, loupežných vraždách atd. spatřována hnací síla dějin. Můžeme se tu omezit jen na hlavní body a vybíráme proto jen výrazný příklad, totiž zničení staré civilizace barbarským národem a na ně navazující, od počátku začínající vytváření nové skladby společnosti (Řím a barbari, feudalismus a Gallie, východořímská říše a Turci). U dobytelského barbarského národa je válka, jak již jsme shora naznačili, přímo ještě pravidelnou formou styku, které se využívá tím horlivěji, čím více vzrůst počtu obyvatelstva při tradičním a pro ně jedině možném primitivním způsobu výroby vytváří potřebu nových výrobních prostředků. Naproti tomu v Itálii koncentrací pozemkového vlastnictví (jež byla způsobena nejen skupováním a zadlužováním, ale také přechodem na dědice, neboť při veliké prostopášnosti a řídkých sňatcích staré rody postupně vymíraly a jejich majetek připadal hrstce lidí) a přeměnou půdy v pastviny (jež byla způsobena — kromě obyčejných ekonomických příčin, které dosud platí — dovozem obilí naloupeného i jako poplatek odváděného a z toho plynoucím nedostatkem spotřebitelů italského obilí) zmizelo takřka svobodné obyvatelstvo; rovněž otroci neustále vymírali a bylo nutno je nahrazovat stále novými. Otroctví zůstalo základnou veškeré výroby. Plebejci, zaujímající střed mezi svobodnými a otroky, nepřekročili nikdy úroveň lumpenproletariátu. Řím se vůbec nikdy nestal ničím víc než městem a s provinciemi měl takřka jen spojení politické, které ovšem zase politické události mohly přerušit.

S rozvojem soukromého vlastnictví vytvářejí se tu po prvé tytéž poměry, s nimiž se setkáváme znovu u moderního soukromého vlastnictví, jenže v širším

měřítku. Jednak koncentrace soukromého vlastnictví, která začala v Římě velmi brzy (důkazem je Liciniův zákon o půdě⁸) a po občanských válkách a zejména za císařů velmi rychle pokračovala; jednak ruku v ruce s tím přeměna plebejských drobných rolníků v proletariát, který se však při svém postavení uprostřed mezi majetnými občany a otroky nemohl samostatně rozvíjet.

Třetí formou je feudální nebo stavovské vlastnictví. Jestliže starověk vycházel od města a jeho malého území, vycházel středověk od venkova. Tuto změnu východiska způsobilo řídké, na velikém území rozptýlené obyvatelstvo, jež tu zbylo a jež dobyteli nijak nerozmnožili. Na rozdíl od Řecka a Říma začíná tedy feudální vývoj na mnohem rozlehlejšími území, připraveném římskými výboji a rozšířením zemědělství, které s nimi bylo z počátku spojeno. Poslední staletí upadající římské říše a přímo již i její podmanění barbary zničily množství výrobních sil; zemědělství upadlo, průmysl živořil pro nedostatek odbytu, obchod odumřel nebo byl násilně přerušen, venkovské i městské obyvatelstvo se sevrklo. Z těchto převzatých poměrů a jimi podmíněného způsobu organizace výbojů vyvinulo se pod vlivem germánské vojenské organizace feudální vlastnictví. Je založeno, stejně jako kmenové a pospolné vlastnictví, opět na pospolitosti, proti níž však — na rozdíl od antické pospolitosti — jako bezprostředně vyrábějící třída nestojí otroci, nýbrž nevolní drobní rolníci. Zároveň s plným rozvojem feudalismu přistupuje k tomu ještě protiklad k městům. Hierarchické členění pozemkového vlastnictví a s ním souvisící soustava ozbrojených družin dávaly šlechtě moc nad nevolníky. Toto feudální členění bylo právě tak jako antické pospolné vlastnictví sdružením, namířeným proti ovládané vy-

rábějící třídě; jenom forma této asociace a poměr k přímým výrobcům byly jiné, protože i výrobní podmínky byly různé.

Tomuto feudálnímu členění pozemkového vlastnictví odpovídalo v městech korporativní vlastnictví, feudální organizace řemesla. Vlastnictví tu záleželo hlavně v práci každého jednotlivce. Nutnost sjednotit se proti sjednocené loupežné šlechtě, potřeba společných tržnic v době, kdy průmyslník byl zároveň i obchodníkem, rostoucí konkurence zběhlých nevolníků, kteří se hrnuli do vzkvétajících měst, feudální členění celé země, to vše vedlo ke vzniku cechů; postupně našetřené malé kapitály jednotlivých řemeslníků a jejich stálý počet při vzrůstajícím počtu obyvatelstva způsobily, že vznikl tovaryšský a učňovský poměr, který v městech vytvořil podobnou hierarchii, jako byla na venkově.

Hlavní formou vlastnictví ve feudálním období bylo tedy jednak pozemkové vlastnictví a k němu připoutaná nevolnická práce, jednak vlastní práce s malým kapitálem, který ovládal práci tovaryšů. Uspořádání obou těchto forem bylo podmíněno omezenými výrobními poměry — nevalným a povrchním obdělávaním půdy a řemeslnickým způsobem výroby. Za rozkvětu feudalismu byla dělba práce nepatrná. V každé zemi existoval protiklad mezi městem a venkovem; rozčlenění na stavy bylo ovšem velmi ostře vyhraněno, avšak kromě rozlišení na knížata, šlechtu, duchovenstvo a sedláky na venkově, a na mistry, tovaryše, učně a brzy též nádenickou chátru ve městech nedocházelo k žádné významné dělbě práce. V zemědělství ztěžovalo dělbu práce hospodaření na drobných poličkách (parcelové hospodaření), vedle něhož se rozvíjel domácký průmysl rolníků; v průmyslu nebyla práce uvnitř řemesel vůbec rozdělena a mezi

jednotlivými řemesly jen velmi málo. Rozdělení na průmysl a obchod existovalo ve starších městech již dříve, v novějších se vyvinulo teprve později, když vznikl mezi městy styk.

Sloučení větších stýk ve feudální království bylo potřebou jak pro pozemkovou šlechtu, tak i pro města. Organizace vládnoucí třídy, šlechty, měla proto všude v čele monarchu.

Věc se tedy má takto: určitá individua, která jsou určitým způsobem produktivně činná, vstupují do těchto určitých společenských a politických vztahů. Empirické pozorování musí v každém jednotlivém případě vysledovat souvislost společenského a politického uspořádání s výrobou empiricky a beze vši mvstifikace a spekulace. Společenské uspořádání a stát neustále vzházejí z životního procesu určitých individuí; avšak individuí, nikoli jakými se snad jeví ve vlastní nebo cizí představě, nýbrž jaká skutečně jsou, to jest jak jednají, materiálně vyrábějí, tedy jak působí za určitých materiálních a na jejich libovůli nezávislých omezení, předpokladů a podmínek.

Produkce idejí, představ, vědomí je zprvu bezprostředně vpletena do materiální činnosti a materiálního styku lidí, je to řeč skutečného života. Tvoření představ, myšlení, duchovní styk lidí jeví se tu ještě jako přímý výron jejich materiálního postojů. Totéž platí o duchovní produkci, jak se zračí v řeči politiky, zákonů, morálky, náboženství, metafysiky atd. určitého národa. Lidé produkují své představy, ideje atd., avšak skuteční činní lidé, jak jsou podmíněni určitým vývojem svých výrobních sil a jim odpovídajícího styku, až k jejich nejzazším formacím. Vědomí nemůže být nikdy ničím jiným než vědomým bytím a bytí lidí je jejich skutečný životní proces. Jestliže se ve veškeré ideologii jeví lidé a jejich vztahy jakoby postaveny

na hlavu, jako v temné komoře, pak tento jev vyplývá z jejich historického životního procesu právě tak, jako převrácení předmětů na sítnici vyplývá bezprostředně z jejich fyzického životního procesu.

V naprostém protikladu k německé filosofii, která sestupuje s nebe na zemi, stoupáme tady se země k nebi. To znamená, že nevycházíme z toho, co lidé říkají, co se domnívají, co si představují, ani z lidí, jak se o nich mluví, z lidí myšlených, domnělých, představovaných, abychom od nich dospěli ke skutečným lidem; vycházíme od skutečně činných lidí a z jejich skutečného životního procesu vyvozujeme také vývoj ideologických odrazů a ozvěn tohoto životního procesu. I mlhavé výtvořiny v mozku lidí jsou nutnými sublimáty jejich materiálního životního procesu, který lze empiricky zjistit a který je vázán na materiální předpoklady. Morálka, náboženství, metafysika a ostatní ideologie i jim odpovídající formy vědomí nepodržují tedy již zdání samostatnosti. Nemají dějiny, nemají vývoj, nýbrž lidé tím, jak rozvíjejí svou materiální výrobu a svůj materiální styk, mění s touto svou skutečností také své myšlení a produkty svého myšlení. Vědomí neurčuje život, nýbrž život určuje vědomí. Při prvním způsobu nazírání vychází se z vědomí jako z živoucího individua, při druhém způsobu, který odpovídá skutečnému životu, vychází se od skutečných živých individuí a vědomí se pojímá jen jako jejich vědomí.

Tento způsob nazírání není bez předpokladů. Vychází ze skutečných předpokladů a ani na okamžik je neopouští. Jeho předpoklady jsou lidé, nikoli v nějaké fantastické odloučenosti a ztrnulosti, nýbrž ve svém skutečném, empiricky nazíraném vývojovém procesu za určitých podmínek. Jakmile je zobrazen tento činný životní proces, přestávají být dějiny snůš-

kou mrtvých fakt, jako je tomu u empiriků, protože i ti jsou ještě příliš abstraktní, nebo pomyslnou akcí pomyslných subjektů, jako je tomu u idealistů.

Tam, kde přestává spekulace, totiž u skutečného života, začíná tedy skutečná pozitivní věda, zobrazení praktické činnosti, praktického vývojového procesu lidí. Přestávají fráze o vědomí, místo nich musí nastoupit skutečné vědění. Zobrazením skutečnosti ztrácí samostatná filosofie půdu pro svou existenci. Na její místo může nastoupit nanejvýš shrnutí nejobecnějších výsledků, které se dají vyabstrahovat z pozorování historického vývoje lidí. Tyto abstrakce, vzaty samy o sobě, odděleny od skutečných dějin, nemají vůbec žádnou cenu. Mohou sloužit jen k tomu, aby usnadnily uspořádání dějinného materiálu, naznačily sled jeho jednotlivých vrstev. Nepodávají však vůbec, jako to dělala filosofie, recept nebo schema, podle něhož lze přistříhnout dějinné epochy. Naopak, totiž nastává teprve tehdy, když přistoupíme ke zkoumání a pořádání materiálu, ať již z některé minulé epochy nebo současné doby, k jejímu skutečnému zobrazení. Podmínkou pro odstranění těchto potíží jsou předpoklady, které tu vůbec nemůžeme uvádět, protože vyplynou teprve ze studia skutečného životního procesu a činnosti individuí každého jednotlivého období. Vybíráme zde některé z těchto abstrakcí, kterých používáme my na rozdíl od ideologie, a objasníme je na historických příkladech.

1. Dějiny

U Němců, kde není žádných předpokladů, musíme začít tím, že konstatujeme první předpoklad veškeré lidské existence, tedy také veškerých dějin, totiž předpoklad, že lidé musí mít možnost žít, aby mohli